

“L’envergadura patètica del geni.” Ramon Llull vist per Joan Fuster

Mireia Ferrando
Universitat de València

1. Fuster i l'erudició historicoliterària

Joan Fuster (1922-1992) va ser un escriptor interessat, segons l'expressió de Josep Iborra, en “l'operació d'assajar-se.” En aquest sentit, la realitat que l'envoltava i la tradició històrica i cultural de la qual provenia no podien escapar del seu examen particular. Tot i que acostumava a rebutjar les etiquetes de crític o d'historiador de la literatura –la vocació que li era pròpia era la d'assagista, i el gènere li permetia posar l'èmfasi en la subjectivitat del seu projecte literari–, la seua aportació erudita a l'estudi de la història literària i cultural catalana va ser substancial i lúcida.¹ Podem dividir-la en dos vessants principals, assumint, no cal dir-ho, que sempre és arriscat, per simplificador i reduccionista, tractar d'encabir en esquemes un llegat com el de Fuster. El primer vessant i més important seria, doncs, la literatura catalana contemporània i, el segon, l'interès pels problemes d'història de la llengua a partir del segle XVI, especialment referits al País Valencià.

Ara bé, l'enorme curiositat intel·lectual i, també, l'obligació d'assumir encàrrecs editorials o projectes culturals en una època sense pràcticament activitat acadèmica d'estudis catalans, el van dur a examinar l'obra de les grans figures medievals, com ara sant Vicent Ferrer, Jaume Roig, Isabel de Villena, Ausiàs March o Joan Roís de Corella. No són, tots aquestes treballs, meres recopilacions de dades i de comentaris tècnics per part d'un especialista sobre un escriptor o un període històric determinat. Per damunt del tracte de totes aquestes figures literàries en tant que historiador de la literatura, destaca l'acusada mirada de l'assagista, i doncs, la clara voluntat d'extraure de les aportacions d'aquests grans literats allò que pogués ser útil per a la realitat contemporània.² Però també és cert, com alguna vegada reconegué a Joan Coromines, que sabia que no disposava de suficients mitjans bibliogràfics per a fer uns enfocaments més ajustats als motlles acadèmics.³

S'entén, doncs, que no hi haja casualitat en el fet que la nòmina d'escriptors medievals mencionats adés siga íntegrament valenciana. Una de les causes és que Fuster va concebre els seus estudis literaris com una aportació a la construcció de la identitat dels països de llengua catalana, i en especial del seu País Valencià. Per dir-ho més

¹ Sense bandejar la seua ironia habitual, Fuster declinava “l'honor de ser intercalat en la nòmina circumspècta dels crítics i dels historiadors” (1977a, 7) i batejava els seus treballs erudits com “una mena de tebeos per a intel·lectuals” (1969, 116). Lluny de voler constituir un escarni cap a l'àmbit acadèmic, aquestes afirmacions revelen, en realitat, una desconfiança envers l'objectivisme científista en l'àmbit de les humanitats i, en definitiva, una actitud intel·lectual que, en paraules de Carme Gregori (23), té a veure amb “la de l'escèptic conscient de la relativitat de les coses.” En efecte, segons el mateix Fuster (1978, 42), “l'escèptic s'inclina a practicar el sarcasme, que, com tothom sap, és una forma higiènica i eficient de la caritat.”

² Com el mateix escriptor de Sueca afirmava (1977a, 7): “El meu punt de partida és el d'un viciós de la lectura i el d'un curiós de les implicacions que qualsevol text comporta, sense pretendre mai sobrepassar els límits de l'opinió personal i ingènua.”

³ Així ho expressa en la carta a Coromines, datada a 1 de gener de 1964: “Visc completament al marge de tot aquest remot món bibliogràfic de «revues», «bulletins» i «mélanges» en què us moveu els especialistes [...]. Aquesta desconexió meva, irremeiable, quan l'he arribada a mesurar en els seus termes exactes, m'ha obligat a desistir d'aplicar-me a una mena de treballs que sempre m'havia il·lusionat: la història literària. [...] Des de Sueca, aïllat, i amb una biblioteca mediocre, no puc arriscar-me a tocar segons quins temes.” (Fuster 2002, 364-365).

exactament: passat i present es retroalimenten en tot l'opus fusterià, perquè al darrere hi ha el compromís ètic i moral de l'escriptor que assumeix el paper d'agitar la consciència nacional d'una societat, la seua, especialment la parcel·la valenciana, "en perpètua somnolència digestiva" (1997, 277). Per a Fuster "«explicar» serà una invitació a «transformar»" (1977b, 20).

És en aquest context que cal entendre l'atenció limitada que Fuster va prestar a altres escriptors del domini lingüístic com Ramon Llull, Bernat Metge o Anselm Turmeda. D'aquests tres escriptors, Llull va ser objecte de l'atenció més constant, per la seua doble dimensió de pensador i literat i per la seua personalitat extraordinària, que també va tenir una projecció notable a la València del segle XVI. Les incursions en l'obra i en la figura del beat mallorquí, així com també en el lul·lisme, no resultaren en cap treball monogràfic, com en el cas de Sant Vicent Ferrer o Ausiàs March, entre altres raons perquè afectaven un corpus molt divers i extens. Sí que són relativament nombrosos els comentaris referits a Llull en el conjunt de l'obra fusteriana, però no resulten fàcils d'abordar pel fet que són escadussers i marginals dins d'una producció ingent com la de l'escriptor suecà. Hi apareixen, de fet, en qualsevol tipus d'escrit, tant en treballs de caire acadèmic com en articles periodístics o en reflexions personals al *Diari* i a la correspondència. L'examen de tots ells no serà, si més no al nostre entendre, un esforç balder, ja que ens permetrà descobrir un Joan Fuster dividit entre l'admiració pel geni lul·lià i el distanciament ideològic. En conseqüència, ens proposem assenyalar les principals aportacions de Joan Fuster a l'estudi de Ramon Llull. Haurem d'inventariar, doncs, on parla Fuster de Llull, ens aturarem a analitzar els aspectes que més li interessien i mirarem d'apuntar-ne les possibles causes.

2. L'examen inicial: entre la curiositat intel·lectual i les circumstàncies vitals

Podem situar a mitjan dècada dels cinquanta l'inici de l'atenció de Fuster a Llull. La motivació primera és l'encàrrec de Vicenç Riera Llorca, l'any 1952, d'elaborar una monografia de caràcter divulgatiu sobre la poesia catalana medieval, que va aparèixer a Mèxic, dos anys després, sota el títol *La poesia catalana fins a la Renaixença* (1954). En aquest treball, Fuster situa Llull als orígens de la poesia catalana i revela ja la seua admiració pel *Llibre d'Amic e Amat*. Tanmateix, és l'encàrrec d'una versió ampliada d'aquest opuscle per part de l'editorial Moll –i per suggeriment de Sanchis Guarner– el que portà l'escriptor suecà a aprofundir en la figura de Llull. El resultat és *La poesia catalana* (1956), una història de la poesia catalana que s'ocupa, en el primer volum, del període medieval i de l'anomenada Decadència i, en el segon volum, dels segles XIX i XX. El capítol dedicat ací a Llull és, sens dubte, l'aportació més substancial de Fuster al coneixement de la figura del mallorquí. El to encomiàstic amb què repassa la vida i l'obra "del nostre Barbaflorida" –així és com s'hi refereix i s'hi referirà a Llull en repetides ocasions–, deixa ja entreveure l'admiració per una personalitat excepcional: "La primera gran figura de les nostres lletres, la més entranyable i universal, vibrant i suggestiva, és Ramon Llull. [...] En tot el seu treball humà i literari hi ha l'envergadura patètica del geni" (Fuster 1956b, 23). A més de situar-lo com a figura cabdal del pensament europeu, li atribueix el paper de fundador de la llengua literària catalana i, tot invocant Eugeni d'Ors, el considera l'inventor de la nació. Fuster (1956b, 24) afirma que Llull "desperta i explota les potències expressives de la nostra llengua i els injecta una decisió que serà, a la llarga, tota una raó d'ésser col·lectiva."

Les pàgines d'aquests dos treballs són les principals contribucions de Fuster a l'estudi del beat mallorquí. En paral·lel a la confecció d'aquestes obres i en els anys posteriors, el que se'n deriva, d'aquesta atenció primerenca a la figura lul·liana, és un grapat d'articles publicats en la premsa periòdica i en revistes de divulgació cultural,

conseqüència de les feines periodístiques que s'havia vist abocat a fer, per dir-ho a la manera fusteriana, *pro pane lucrando*. L'any 1955 n'apareix un a la revista *Pont Blau*, sota el títol "Ramon Llull" (Fuster 1955b), de caràcter didàctic i divulgatiu sobre el Llull literat.⁴ Encara en la dècada dels cinquanta, se'n publiquen tres en anys consecutius al diari *Levante*: "Raimundo Lulio y Valencia. La primera edición del *Blanquerna*" (1955a), "Una biblioteca lulista en la Valencia del siglo XVI" (1956a), i "Sobre la tradición lulista de Valencia" (1957). Convé observar que totes tres incursions periodístiques se centren en la repercussió que va tenir a la València del XVI l'obra de Llull, arran de la publicació, l'any 1954, d'un estudi de Rosalia Guilleumas.⁵ En concret, Fuster ja perfila dos pols d'atenció: l'aparició d'una escola lul·lista valenciana, que editarà diverses obres de Llull i, més específicament, l'actualització lingüística en l'edició del *Blanquerna*, i el lul·lisme valencià.⁶

Fuster coneix Llull en bona part gràcies als grans estudiosos coetanis que n'analitzaren l'obra, el pensament i el llegat. De fet, Fuster lamenta no poder tenir accés a moltes obres de Llull per manca d'edicions i demana depurar l'opus lul·lià i publicar críticament les seues obres. Concretament, és deutor dels estudis lul·lians dels germans Carreras Artau, de Miquel Batllori, de Jordi Rubió o d'Agustí Esclasans (Molas, 407; Fuster 1976, 130). Més endavant, Fuster, en el volum *Literatura catalana contemporània* (1972), dins l'apartat destinat a l'assaig filosòfic del tombant de segle, dedica dues planes al lul·lisme català contemporani. Esmenta els principals seguidors de Llull i arriba a considerar que "Llull –filòsof ancestral– no passa de ser una advocació pia del santoral catalanista, de què cadascú se servia segons la seva conveniència" (Fuster 1976, 129).

Abans que acabe la dècada dels cinquanta, Fuster també publica per encàrrec una antologia de textos de literatura infantil de diversos autors, titulada *Un món per a infants* (1959), i hi inclou un fragment del *Llibre de les bèsties* adaptat per ell. Encara més, la lectura intensa de Llull a què se sotmet Fuster durant aquests anys deixa empremta al seu *Diari*. El 23 de novembre de 1958, el dia que fa 36 anys, i sota el títol "Opinió sobre Ramon Llull", Fuster (1969, 363) escriu: "Diu Ramon Llull: «com lo mellor temps d'home sia de trenta anys fins a quaranta...». Malament, doncs. Vol dir que, si el filòsof té raó, a mi, aquest temps ja se m'acaba. Resignació!"

3. L'examen crític: entre l'admiració pel geni i el distanciament ideològic

L'atenció a la figura de Ramon Llull, que s'ha revelat relativament intensa en els anys cinquanta, minva de manera considerable en els anys posteriors. De fet, i llevat d'un parell de casos puntuals, Llull s'esmentarà ara molt col·lateralment o servirà de pretext per a il·lustrar altres temes. Tanmateix, cal resseguir aquestes referències esparses per a comprovar que Fuster es mou entre l'admiració pel geni lul·lià i el distanciament ideològic. Els vessants que l'atrauen de Llull són, fonamentalment, la dimensió intel·lectual i universal i el llegat lingüístic i literari. En canvi, se'n distancia en tot allò referent a les inclinacions doctrinals, filosòfiques i místiques. Ben mirat,

⁴ Algunes expressions d'aquest article apareixeran de manera idèntica un any després en *La poesia catalana*.

⁵ Guilleumas, Rosalia. "La biblioteca de Joan Bonllavi, membre de l'escola lul·liana de València al segle XVI." *Revista Valenciana de Filologia* 1 tom IV gener-març (1954): 23-73.

⁶ La curiositat per la modernització lingüística de Llull en l'edició valenciana del *Blanquerna* (1521), feta per Joan Bonllavi –en realitat, Joan Malbec–, és compartida amb l'escriptor i historiador valencià Ernest Martínez Ferrando, tal com podem comprovar en dues cartes datades en 1954 (Fuster 1999b, 207) i 1955 (Fuster 1999b, 271). En una altra carta, datada a Sueca, el dia 16 de gener de l'any 1955, Fuster (1999b, 212) felicita el nou any a Martínez Ferrando amb una citació lul·liana: "Gauig me don Déus e llibertat." El vers prové del *Cant de Ramon* (1300), de Llull.

Fuster s'interessa per tres facetes concretes del mallorquí: la del creador de la llengua literària, la del literat *stricto sensu* i la del filòsof.

3.1. *El llegat lingüístic i literari*

Fuster reconeix en Llull un interès general en tant que intel·lectual i literat de primera magnitud. Si hi ha un tret que destaca insistentment com el més substancial de l'empresa lul·liana, perquè atorga al beat una dimensió alhora singular i inigualable, és el fet de ser el creador de la prosa literària catalana. Fins i tot, aprofita el debat coetani de canonitzar-lo –present encara ara– per a parlar-ne (1981): “El beat Barbaflorida encara fa miracles? En vida, en va fer un: inventar-se la “prosa catalana”, i d’una manera gloriosa.” Fuster no s'està de remarcar ací i allà que Llull va situar el català enmig de la història cultural d'Occident, en haver-la convertit en la primera llengua novollatina emprada per a manifestar les més diverses expressions del pensament. En aquest sentit, una de les aportacions més interessants de Fuster és l'article “El cas de Ramon Llull” (1983), una reflexió sobre a quin públic anava destinada l'obra lul·liana. Es confessa incapaç de determinar-ho, però afirma que “realment, si Llull va escriure en català els llibres a què ara m'estic referint, és perquè hi havia un públic potencial per consumir-los.” En tot cas, per allò que té d'insòlit i per la vocació de pensador universal, Llull és per a Fuster una de les figures catalanes amb més projecció i, per això, l'esmenta constantment al costat d'altres lletraferits com March.

Pel que fa al llegat estrictament literari, cal dir que l'interès de Fuster per Llull és també parcialment imputable a les lectures d'escriptors catalans contemporanis que s'hi deixaren influir, com ara Jacint Verdager, qui veia en Llull un model místic (Molas), o a moviments com l'Escola Mallorquina o el Noucentisme, que van fer de Llull un emblema de la normalització nacional (Arqués; Rosselló Bover). Menció a banda mereixen les lectures que en feren els avantguardistes europeus i catalans, com André Breton⁷, Salvador Dalí⁸, i especialment J. V. Foix, qui veia en el mallorquí un model lingüístic i literari (Molas). No podríem avançar sense citar en aquest punt un aforisme fusterià: “Jo no sabia com interpretar-ho. Però el fet és que fa vint o vint-i-cinc anys, únicament els surrealistes citaven encara Ramon Llull i en recomanaven la lectura. Després ni els surrealistes” (2012, 319).⁹ En darrer lloc, l'alquimisme atribuït a Llull també va atreure alguns literats catalans del segle XX, com Josep Palau i Fabre (Rosselló Bover), i Fuster se'n fa ressò en l'article “Un ruego a los lulistas” (1966), en què reclama a lul·lòfils i lul·lòlegs estudis sobre aquest vessant ocultista de Llull i del lul·lisme.

3.2. *Una distància insalvable: la fe catòlica i la “fe escèptica”*

Fuster admirava el Llull pensador. No li interessava el seu misticisme –entès com un discurs irracional–, ni el seu pensament metafísic, però li atreïa el Llull extravagant. El

⁷ No és d'estranyar que els avantguardistes, sobretot els surrealistes, reivindiquen algú conegut com a “Ramon lo foll” si tenim en compte, per exemple, la defensa dels folls que fa André Breton al *Manifest del Surrealisme* (1924), en què diu coses com: “Les confidences des fous, je passerais ma vie à les provoquer. Ce sont gens d'une honnêteté scrupuleuse, et dont l'innocence n'a d'égal que la mienne” (1972, 17). Fuster (1966) n'és conscient: “El Llull que ha perdurado en las referencias internacionales de la literatura es el fabuloso, no el verdadero. André Breton todavía le cita en uno de sus manifiestos del surrealismo: los surrealistas no conocían a Llull ni por el forro, pero le aducían como precedente o autoridad.”

⁸ Fuster titula el seu assaig sobre art *El descrèdit de la realitat* (1955) com un clar homenatge a Dalí, de qui reproduïx les paraules en parlar del surrealisme: “Va pretendre, amb més entusiasme encara, «sistematitzar la confusió i contribuir al descrèdit total del món de la realitat».” (1999a, 107)

⁹ L'aforisme es va publicar l'any 1954, al número 26 de la revista *Pont Blau*, però l'autor mai no el va integrar en cap llibre posterior.

considerava, de fet, un fenomen tan prodigiós com marginal. En l'article "Un cert dèficit de filosofia" (2011), amb un segell nítidament fusterià, afirmava que "el Barbaflorida de les Illes no passa de ser una hèrnia espantosa, abrupta, estupefactiva, en l'Europa mediterrània del segle XIII.[...] La seva filosofia no passa de ser una extravagància" (2011, 192). En aquest mateix article, Fuster apunta que Llull és no solament una figura sense precedents, sinó també sense successors, perquè la filosofia catalana posterior va tornar al llatí o al castellà. Fuster reconeix, per tant, Llull com un dels pocs filòsofs que pot exhibir la cultura catalana, sense parangó en la filosofia i en la història catalana posteriors i, d'ací, també, la seua meravella.

Ara bé, Fuster tan sols podia compartir amb Llull la vocació grafòmana. El mallorquí era un creient abrandat, un místic i un idealista; el valencià, un agnòstic, racionalista i materialista. Llull va voler ser un propagandista de la fe catòlica; Fuster va professar, diguem-ne, la fe escèptica: "Crec que sóc, si alguna cosa sóc, un discret propagandista de la inseguretats intel·lectual" (1985, 10). I l'escepticisme és, per a ell, "incompatible amb la poesia lírica, amb l'oratória –sagrada o profana– i amb la metafísica" (1978, 42). La literatura és per al nostre Doctor Il·luminat una eina de difusió sistemàtica d'un ensenyament doctrinal o metafísic, de la veritat incondicional de Déu; el nostre assagista, que en *Judicis Finals* (1960) va definir irònicament els seus aforismes com a "càpsules de doctrina", aspirava a "desinfectar de metafísica els meus possibles lectors" (1991, 9) i defensava el dubte i la contradicció com a posicionaments crítics contra el dogmatisme, com a estímuls intel·lectuals i elements dinamitzadors en la recerca de la veritat. No hi ha dubte que tractem amb dues personalitats "ideològicament" incompatibles.¹⁰

4. A tall de conclusió

En la introducció a *Nosaltres els valencians*, Joan Fuster s'atribuïa com a "única passió noble" la de "l'obsessió per la vida i el destí del meu poble" (1977b, 21). Tot i que una gran part dels seus treballs historiogràfics se centren en els problemes d'història social i cultural al País Valencià, Fuster considerava Llull part del patrimoni col·lectiu català i, en circumstàncies conjeturals, va divulgar-ne el llegat. Va admirar el mallorquí com a pensador universal, literat excels i, sobretot, com a creador de la prosa catalana. També va manifestar interès pel lul·lisme, que es va concretar fonamentalment en la curiositat pel problema de la dialectalització de la llengua que revela el *Blanquerna* (1521) de Bonllavi.

L'escepticisme recalcitrant de Fuster feia impossible una identificació amb Llull o, més exactament, amb la doctrina que sustentava tota l'obra lul·liana. Tanmateix, si actualment podem unir els seus noms és per la transcendència incontestable dels seus genis. Ben mirat, Llull i Fuster van ser dues figures insòlites en el seu temps, segurament més admirades que seguides, d'una clarividència excepcional que encara avui ens colpeix i ens admira.

¹⁰ Manel Garcia Grau i Manel Pitarch Fort (1998) van veure alguns punts de connexió entre Llull i Fuster, tot i que des d'una perspectiva literària més que no ideològica. D'acord amb ells, ambdós projectes literaris es basaven en un examen constant de consciència (d'un mateix, de Déu, de l'home, del món...): "L'examen de consciència és l'única cosa que els féu ser protagonistes de primer ordre de la història de la literatura catalana i, en el cas de Llull, de molta de la universal" (200).

Obres citades

- Arqués, R. “Ramon Llull mirall orsià i noucentista.” En G. Grilli ed. *Atti del Convegno Internazionale Ramon Llull, il lullismo internazionale, l'Italia*. Nàpols: Istituto Universitario Orientale, 1992. 413-432.
- Breton, A. *Manifestes du surréalisme*. Paris: Jean-Jacques Pauvert éditeur, 1972.
- Fuster, J. “Raimundo Lulio y Valencia. La primera edición del «Blanquerna».” *Levante* 89 (18-11-1955).
- . “Ramon Llull.” *Pont Blau* 34 (1955b): 266-267.
- . “Una biblioteca lulista en la Valencia del siglo XVI.” *Levante* 125 (23-11-1956a).
- . *La poesia catalana*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1956b.
- . “Sobre la tradició lulista de Valencia.” *Levante* 151 (17-5-1957).
- . “Un ruego a los lulistas.” *El Correo Catalán* (1-2-1966).
- . *Joan Fuster. Obres Completes 2. Diari 1952/1960*. Barcelona: Edicions 62, 1969.
- . “Llull, su culto y el clero.” *Tele-exprés* (21-5-1973).
- . *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial, 1976 [1a ed. 1972].
- . *Contra el Noucentisme*. Barcelona: Editorial Crítica, 1977a.
- . *Nosaltres els valencians*. Barcelona: Edicions 62, 1977b [1a ed. 1962].
- . *Diccionari per a ociosos*. Barcelona: Edicions 62, 1978 [1a ed. 1964].
- . “Sant Llull.” *El Món* 1 (18-12-1981).
- . “El cas de Ramon Llull.” *Serra d’Or* gener 280 (1983): 45.
- . *Sagitari*. València: Diputació de València, 1985.
- . *Joan Fuster. Obres Completes 6. Assaigs, 2*. Barcelona: Edicions 62, 1991.
- . *Joan Fuster. Correspondència I*. F. Pérez Moragón ed. València: Tres i Quatre, 1997.
- . *El descrèdit de la realitat*. València: Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica de València, 1999a [1a ed. 1955].
- . *Joan Fuster. Correspondència III*. Vicent Alonso ed. València: Tres i Quatre, 1999b.
- . *Joan Fuster. Correspondència V*. J. Ferrer i Costa, J. Pujadas i Marquès & J. Ferrer i Costa eds. València: Tres i Quatre, 2002.
- . “Un cert dèficit de filosofia.” En *Obra Completa de Joan Fuster III*. A. Furió & J. Palàcios eds. Barcelona: Edicions 62/Diputació de Barcelona/Universitat de València, 2011. 191-198.
- . *Obra Completa de Joan Fuster I*. A. Furió & J. Palàcios eds. Barcelona: Edicions 62/Diputació de Barcelona/Universitat de València, 2012.
- Garcia Grau, M. & M. Pitarch Fort. “De Ramon Llull a Joan Fuster a través de la literatura confessional i de l’examen de consciència.” En J. Mas i Vives, J. Miralles i Monserrat & P. Roselló Bover eds. *Actes de l’Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1998. 183-202.
- Gregori, C. “La reflexió literària de Joan Fuster.” *Serra d’Or* juliol-agost 523-524 (2003): 22-24.
- Iborra, J. *Humanisme i nacionalisme en l’obra de Joan Fuster*. València: Càtedra Joan Fuster/Publicacions de la Universitat de València, 2012.
- Molas, J. “Ramon Llull i la literatura contemporània.” En G. Grilli ed. *Atti del Convegno Internazionale Ramon Llull, il lullismo internazionale, l'Italia*. Nàpols: Istituto Universitario Orientale, 1992. 399-412.
- Roselló Bover, P. “La figura de Ramon Llull en l’avantguarda catalana: J. V. Foix i Josep Palau i Fabre.” En *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXVIII, Miscel·lània Germà Colon I*. Barcelona: PAM, 1994. 201-218.